

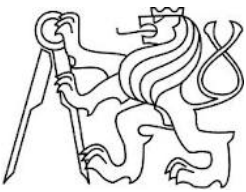
BIK-TZP.21 – Technologické základy počítačů

ZS 2021/22
1. sobota

doc. Ing. Kateřina Hyniová, CSc.

hyniova@fit.cvut.cz

Katedra číslicového návrhu, FIT ČVUT v Praze

Přednáška 1A – Základní elektrické veličiny a základní prvky elektrických obvodů

1. Terminologie
2. Základní elektrické veličiny
3. Základní prvky elektrických obvodů

DOPORUČENÁ LITERATURA

Skriptum: Kyncl, J., Novotný, M.: Číslicové a analogové obvody, FIT
ČVUT, (k dostání v NTK- knihkupectví i eshop)

<https://courses.fit.cvut.cz>

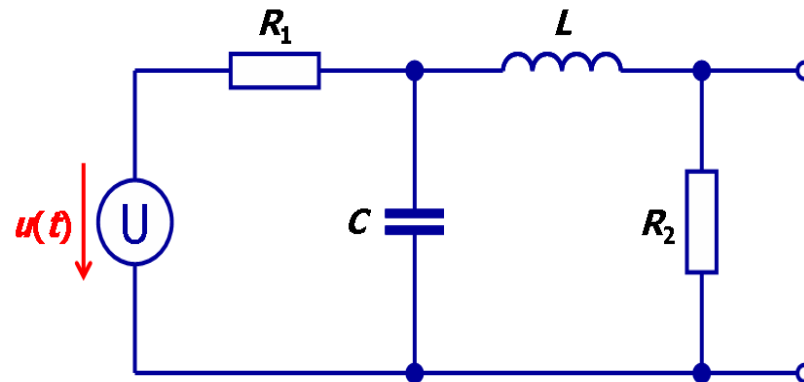
1. Terminologie

- **Elektrický obvod** je vodivé spojení elektronických součástek, např. rezistorů, kapacitorů, induktorů, tranzistorů, diod a napájecích zdrojů a mnoha dalších elektronických prvků. Tyto prvky jsou mezi sebou spojovány vodiči a vytváří tak vodivou cestu a splňují funkce, které jsou od obvodu požadovány, např. zesilování signálu, vytváření oscilací apod. Musí obsahovat uzavřenou/é smyčku/y.
- - Předpokládáme, že všechny **obvodové prvky jsou ideální** (tj. nemají parazitní vlastnosti nebo jsou tak malé, že je můžeme zanedbat). Pak ale výsledky analýzy obvodu nebudou nikdy úplně přesné, ne však zásadně nepřesné..
- - **Vodiče** v elektrických obvodech, považujeme za **ideální** (mající nulový odpor, tzn. , že na nich nevzniká úbytek napětí při průchodu proudem. Předpokládáme, že nemají žádné parazitní vlastnosti a že v jejich okolí nevzniká elektromagnetické pole.
- Budeme vždy předpokládat, že ideální el. obvod není vystaven působení vnějšího el. ani mag. pole.

Analýza obvodu

Je disciplína, jejíž cílem je určit průběh elektrických napětí a proudů v obvodu, jehož struktura a typ i velikost všech el. prvků obvodu jsou předem dány.

Příklad #1

Dáno: $u(t)$ ... vstupní napětí, hodnoty R_1, R_2, L, C .

Cíl analýzy: určit průběh elektrických napětí a proudů na el. prvcích v obvodu

Analýza obvodů

- ***a) v přechodném stavu***

vyvolaném náhlou změnou parametru/ů obvodu
např. po připojení napětí, zkratu, apod...

- b) v ustáleném stavu***

napětí a proudy v obvodu se předpokládají
ustálené, tedy časově neměnné nebo periodicky
se měnící s časem, k nimž dochází po odeznění
přechodových jevů v obvodu.

2. Základní elektrické veličiny

a) Elektrický proud je uspořádaný pohyb nosičů elektrického náboje - elektronů. Je roven celkovému množství elektrického náboje dQ , která projde průřezem vodiče za jednotku času dt :

$$i = \frac{dQ}{dt} \quad [\text{A}; \text{C}, \text{s}]$$

- Náboj 1 elektronu je cca 1.6×10^{-19} C.
- Jednotkou elektrického proudu je 1 Ampér [A].
- Proud je skalární veličina. Konvence-směr toku stejnosměrného proudu je od kladného pólu zdroje přes spotřebič k zápornému pólu zdroje. Tento dohodnutý směr je opačný ke skutečnému směru toku elektronů v pevných vodičích. Ve schématech vyznačujeme směr proudu plnou šipkou.

• Příklad

Kolik elektronů tekoucích vodičem vytvoří proud 4 A?

Řešení:

Náboj 1 elektronu je přibližně $1,6 \times 10^{-19}$ C.

$1 : 1,6 \cdot 10^{-19} = 62 \cdot 10^{17}$ elektronů/s na 1 Amper

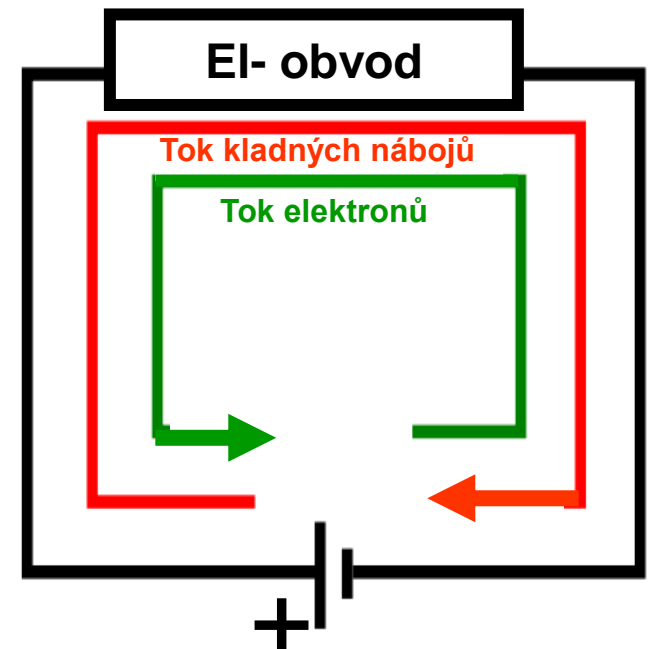
$4 \text{ A} \dots\dots\dots 4 \cdot 62 \cdot 10^{17} = 24,8 \cdot 10^{18} \text{ elektronů/s}$

Konvence

- Tok kladných elektrických nábojů má v obvodu stejný efekt jako stejný tok záporných nábojů tekoucích opačným směrem. Dohodnutý směr toku stejnosměrného proudu je od kladného pólu zdroje přes spotřebič k zápornému pólu zdroje. Tedy dohodnutý směr toku proudu je směr, kterým by tekly kladně nabité částice. Tento dohodnutý směr je ovšem opačný ke skutečnému směru toku elektronů v pevných vodičích.

- V kovech (vodičích) jsou nosiče kladného náboje nepohyblivé a nosiči náboje jsou elektrony. Elektrony jsou nosiči záporného náboje a směr jejich pohybu ve vodičích je tedy opačný vůči konvenčnímu směru toku proudu.

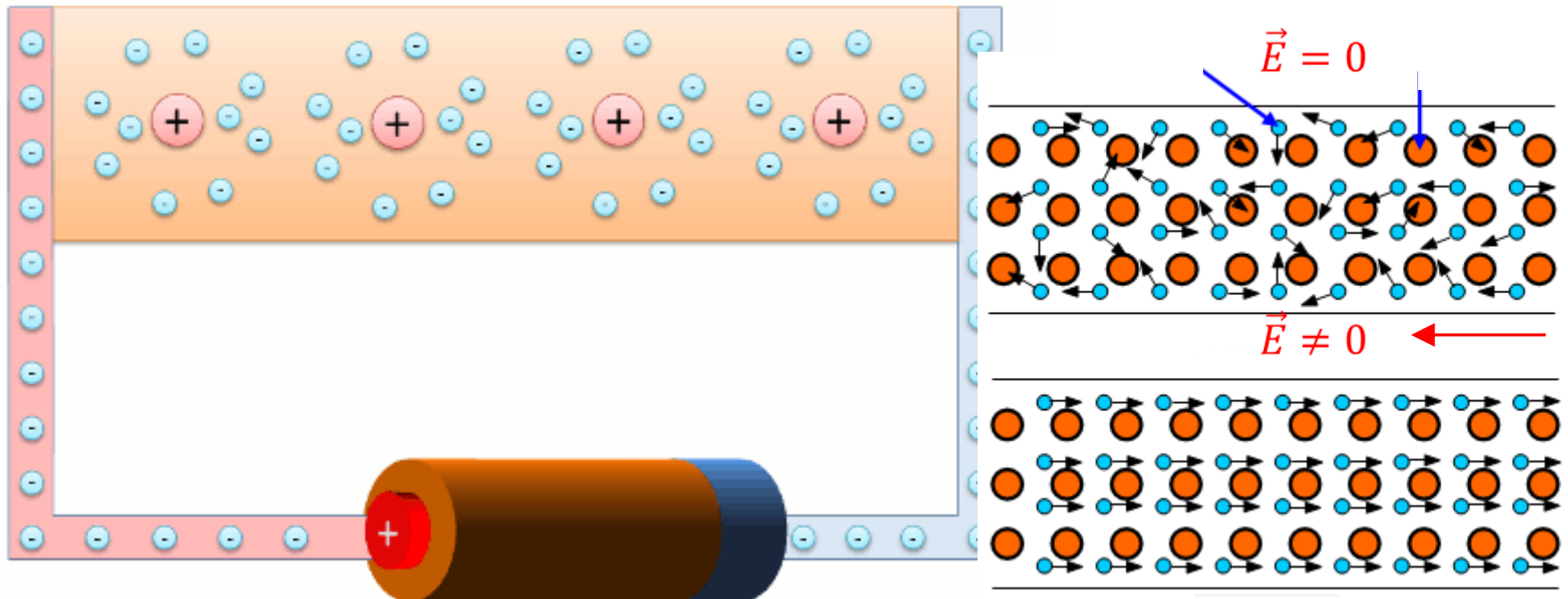
- El. proud značíme i , $i(t)$, I

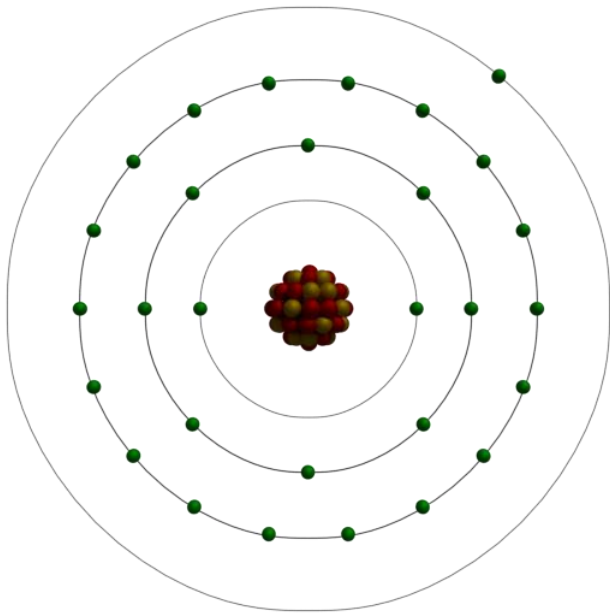

SS elektrický proud

Volné elektrony v pevných vodičích se mohou snadno přesouvat mezi atomy. Pokud je jeden konec vodiče připojen ke **kladnému pólu** a druhý konec k **zápornému pólu elektrického zdroje**, na volné elektrony ve vodiči působí vnější síly ze zdroje a vzniká **elektrický proud**. **Kladná elektroda** zdroje svým kladným nábojem **přitahuje elektrony** z připojeného vodiče, **chemická reakce** ve zdroji je prostřednictvím **iontů** přesune do **záporné elektrody** a z ní jsou elektrony opět doplňovány do připojeného vodiče.

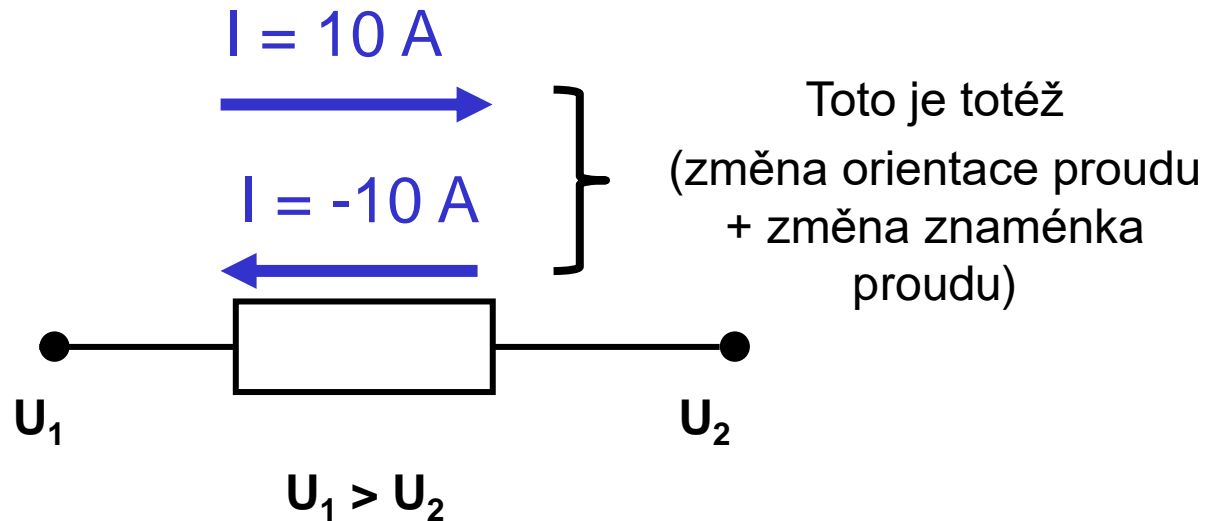
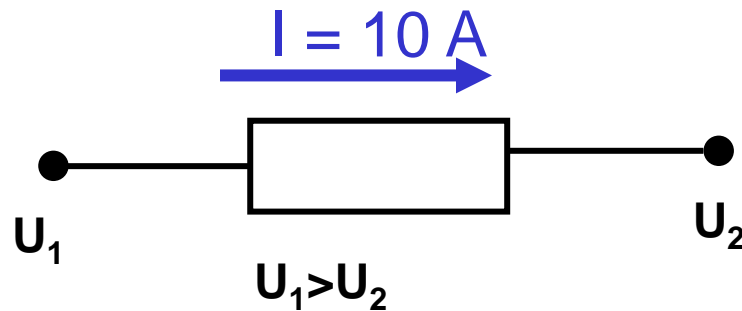
Vodiče

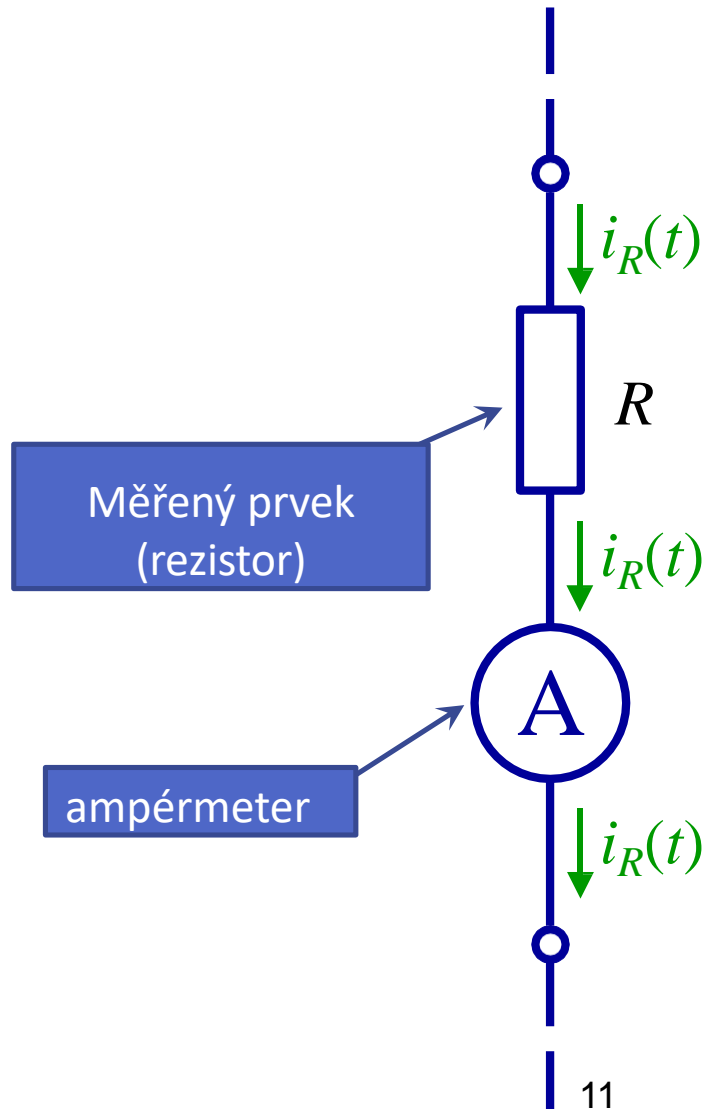
Atom: Cu.... 1 valenční elektron
Al..... 3 valenční elektrony

- valenční elektrony jsou v kovech vázány k jádrům velmi slabými silami, elektrony mohou opouštět jeho hranice (volné elektrony)
- v krystalu kovu jsou prakticky volné a chaoticky se pohybují
  - **vodivostní elektrony** (ve vodičích cca 10^{28} elektronů v metru krychlovém, rychlost pohybu cca 10^6 m/s)
- tento stav označujeme jako **elektronový plyn**
- připojením vodiče k elektrickému zdroji vznikne ve vodiči elektrické pole
- elektronový plyn je unášen proti směru intenzity pole
- vedle chaotického pohybu vznikne uspořádaný **unášivý (driftový) pohyb volných elektronů** (rychlost driftu cca 5mm/s)
- nepravidelnosti krystalové mřížky brzdí uspořádaný pohyb elektronů
  - elektrický odpor

Orientace elektrického proudu

Měření el. proudu

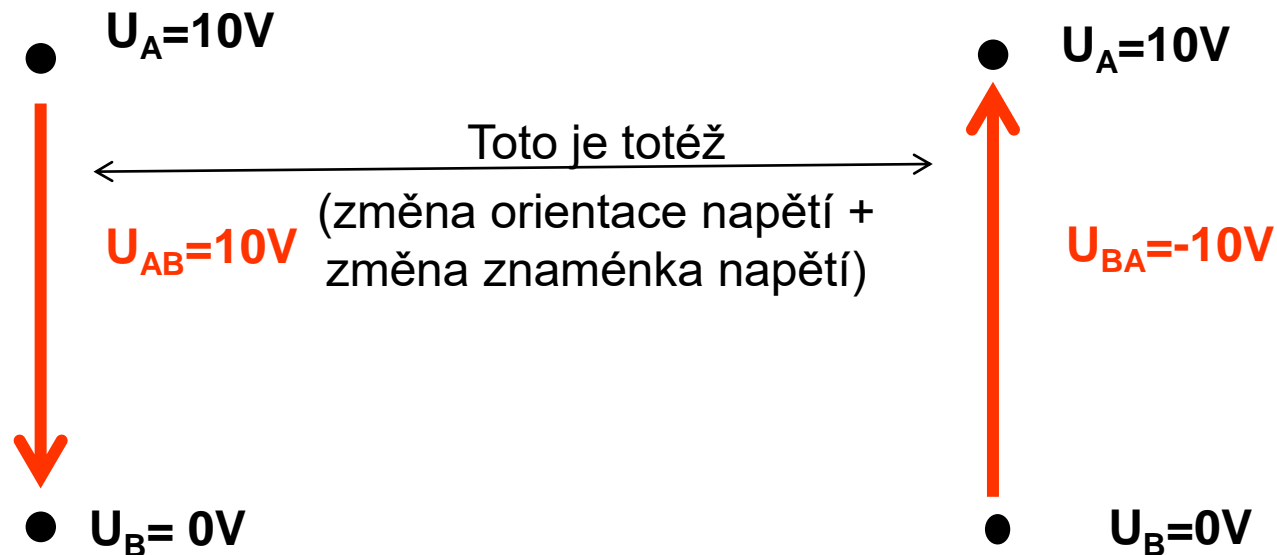

b) Elektrické napětí

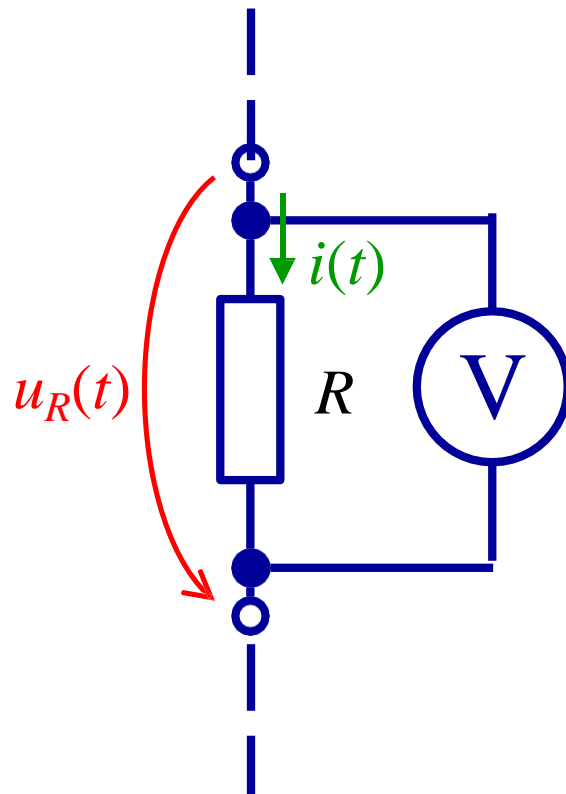
- Je rozdílem elektrických potenciálů mezi dvěma body obvodu (např. A a B). Platí $U_{AB} = -U_{BA}$
- Je zvykem, že směr napětí je orientován od vyššího potenciálu směrem k nižšímu, směr napětí vyznačujeme otevřenou šipkou
- Jednotkou napětí je 1 V (Volt)

- El. napětí značíme u , $u(t)$, U , $\hat{U}$

Měření el. napětí

3. Základní prvky elektrických obvodů

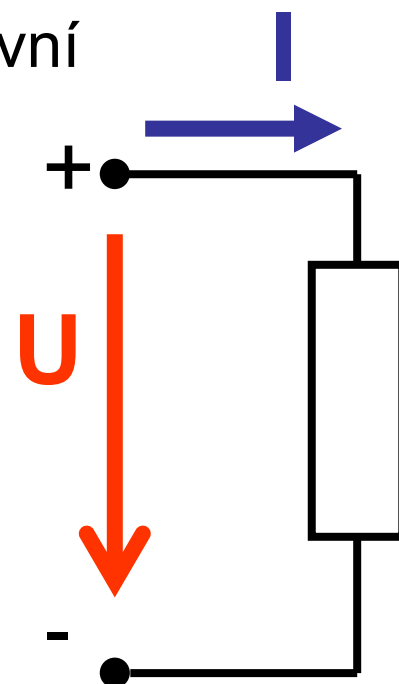
- **Elektrické (elektronické) prvky** fyzicky neexistují. Předpokládáme totiž, že mají ideální vlastnosti, tj. mají lineární vlastnosti bez parazitních jevů.
- **Elektrické (elektronické) součástky** existují, jsou reálné. Nemají ideální vlastnosti, vyznačují se nelineárními vlastnostmi a řadou parazitních vlastností (parazitní kapacita apod.). Při řešení obvodů je budeme pro jednoduchost pracovat s ideálními prvky a vodiči.

Klasifikace elektronických prvků

• *A) Pasivní elektronické prvky*

Pasivní prvky se v obvodu chovají většinou jako spotřebiče elektrického proudu. Elektrická energie je v nich spotřebovávána např. formou přeměny v jiný druh energie (např. teplo) nebo se v nich ukládá ve formě elektrického a/nebo magnetického pole. Pasivní elektrické prvky jsou tedy buď spotřebiči či akumulátory elektrické energie:

- Rezistor - spotřebič el. energie
- Kapacitor - akumulátor el. energie
- Induktor - akumulátor el. energie
- **Konvence pro pasivní elektrické prvky**
- **(Orientace el. napětí a proudu je u pasivních prvků shodná!)**

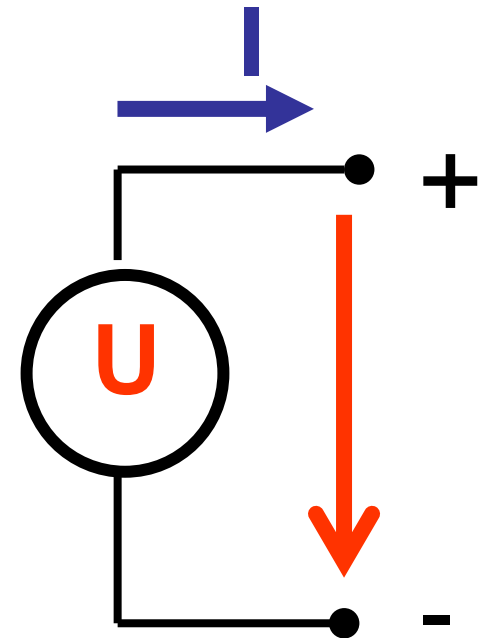

Klasifikace elektrických prvků

- *B) Aktivní elektronické prvky*

Jsou zdroje elektrické energie které trvale dodávají energii do připojeného elektrického obvodu.

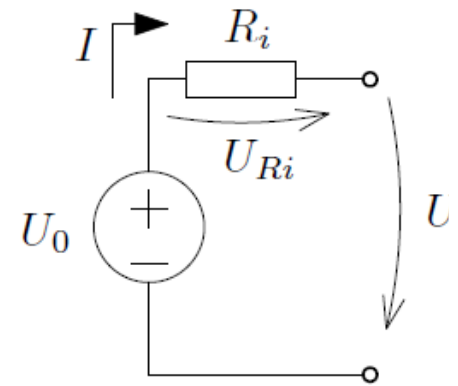
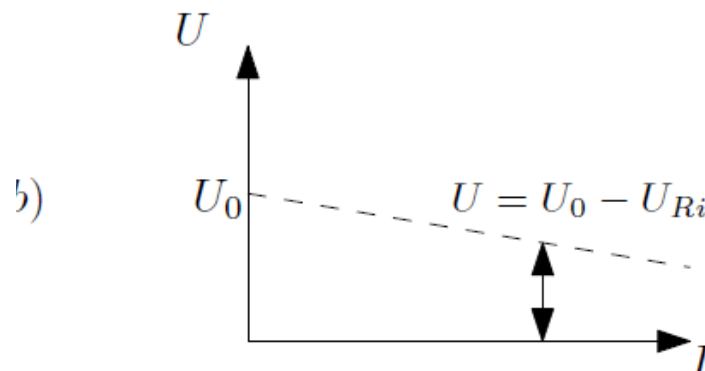
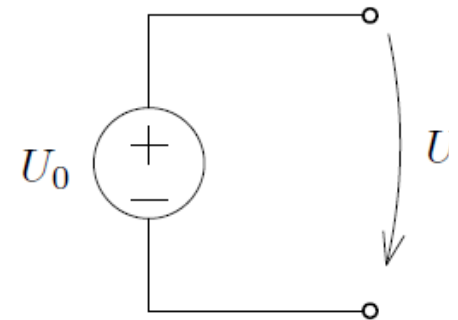
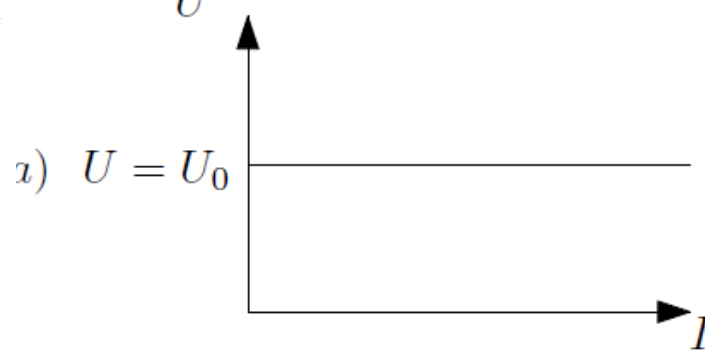
- Zdroje el. napětí
- Zdroje el. proudu

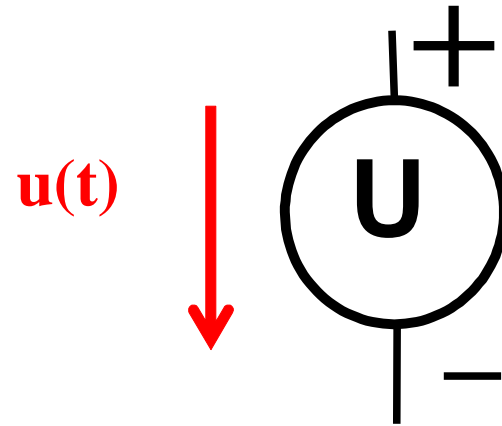

- **Konvence pro aktivní elektrické prvky**
- **(Orientace el. napětí a el. proudu u napěťových zdrojů je navzájem opačná)**

1. Ideální a reálný zdroj napětí

Protéká-li elektrický proud obvodem, protéká také elektrickým zdrojem. Ideální zdroj napětí neklade proudu žádný odpor, jeho vnitřní odpor je nulový a svorkové napětí (napětí na svorkách zdroje) má vždy stejnou velikost jako napětí naprázdno, tedy bez zátěže. U reálných zdrojů se projevuje jejich vnitřní odpor a napětí na svorkách zatíženého zdroje je menší než napětí naprázdno.

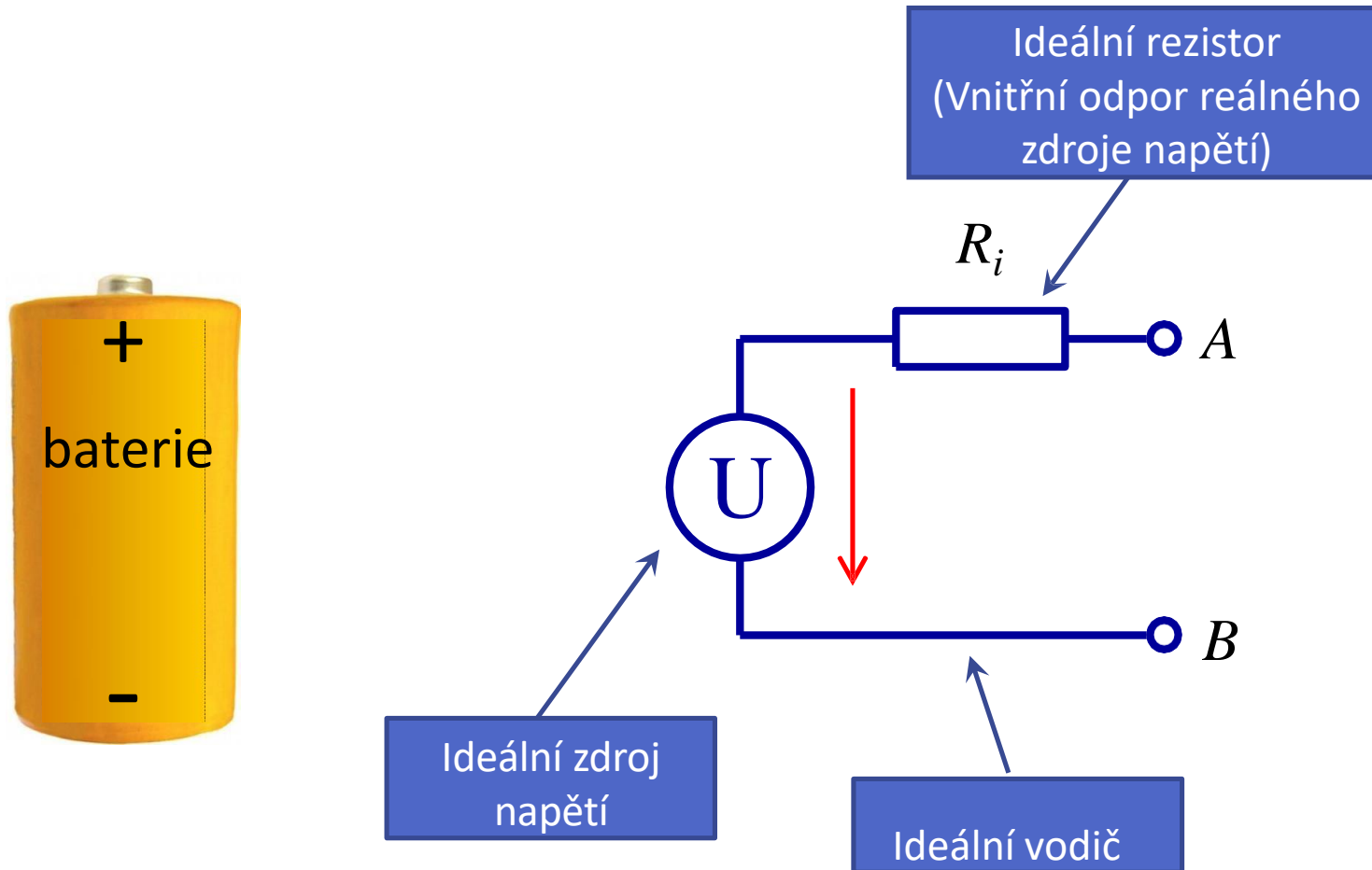

Symbol napětového zdroje

Žádný **reálný zdroj napětí** není ideální. Všechny reálné zdroje napětí totiž mají nenulový vnitřní odpor. Reálný zdroj napětí se chová, jako bychom do série s ideálním zdrojem napětí zapojili resistor s odporem rovným vnitřnímu odporu zdroje.

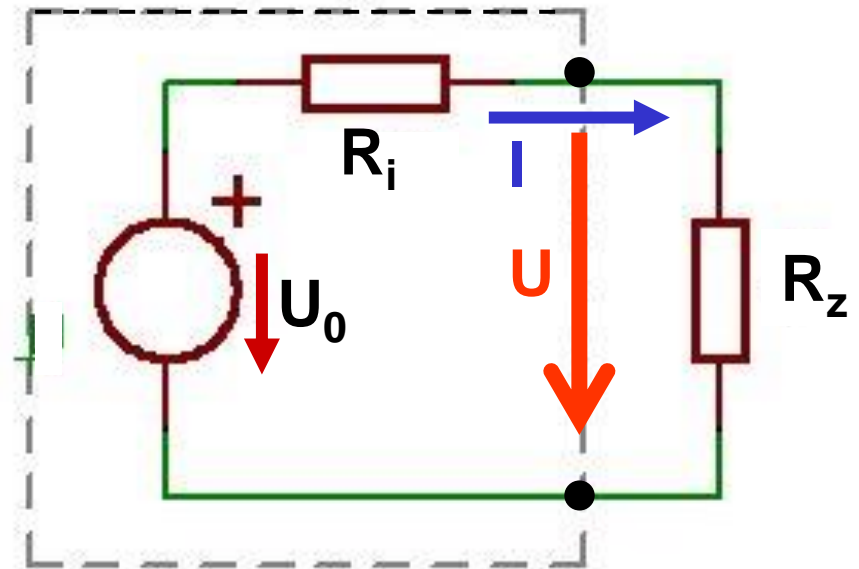
Reálný zdroj napětí

Reálný zdroj napětí

$R_i \neq 0$ vnitřní odpor zdroje

Reálný zdroj napětí

Výpočet svorkového napětí U reálného zdroje napětí

$$U = U_0 - R_i * I$$

U ... Svorkové napětí zdroje

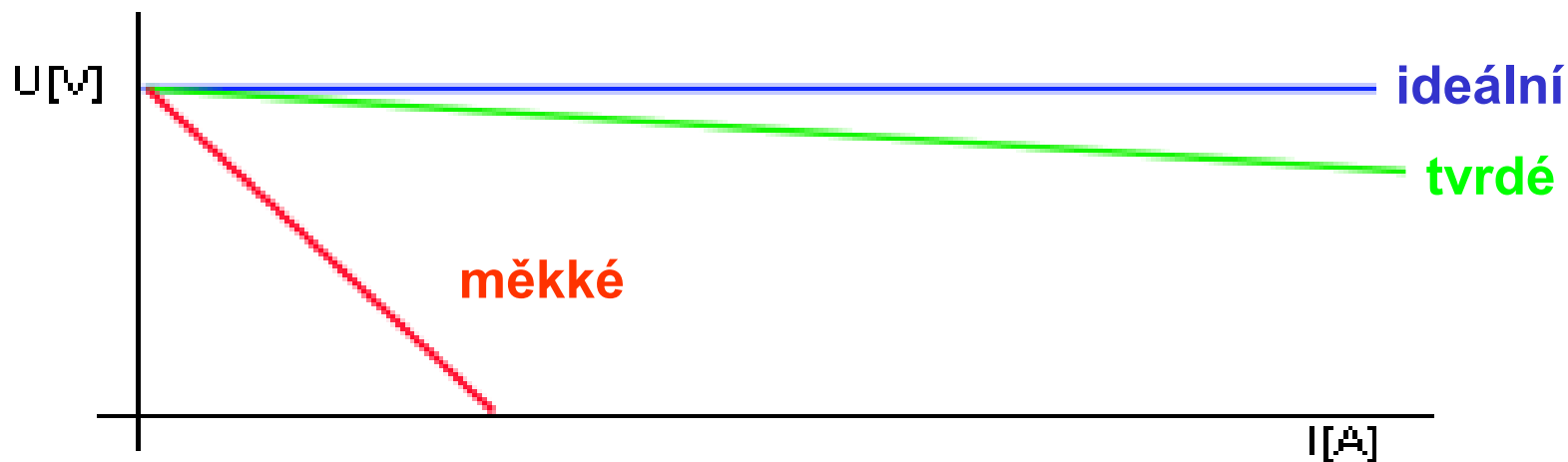
U_0 ... Napětí zdroje naprázdno

R_i ... Vnitřní odpor zdroje

R_z ... Zátěž

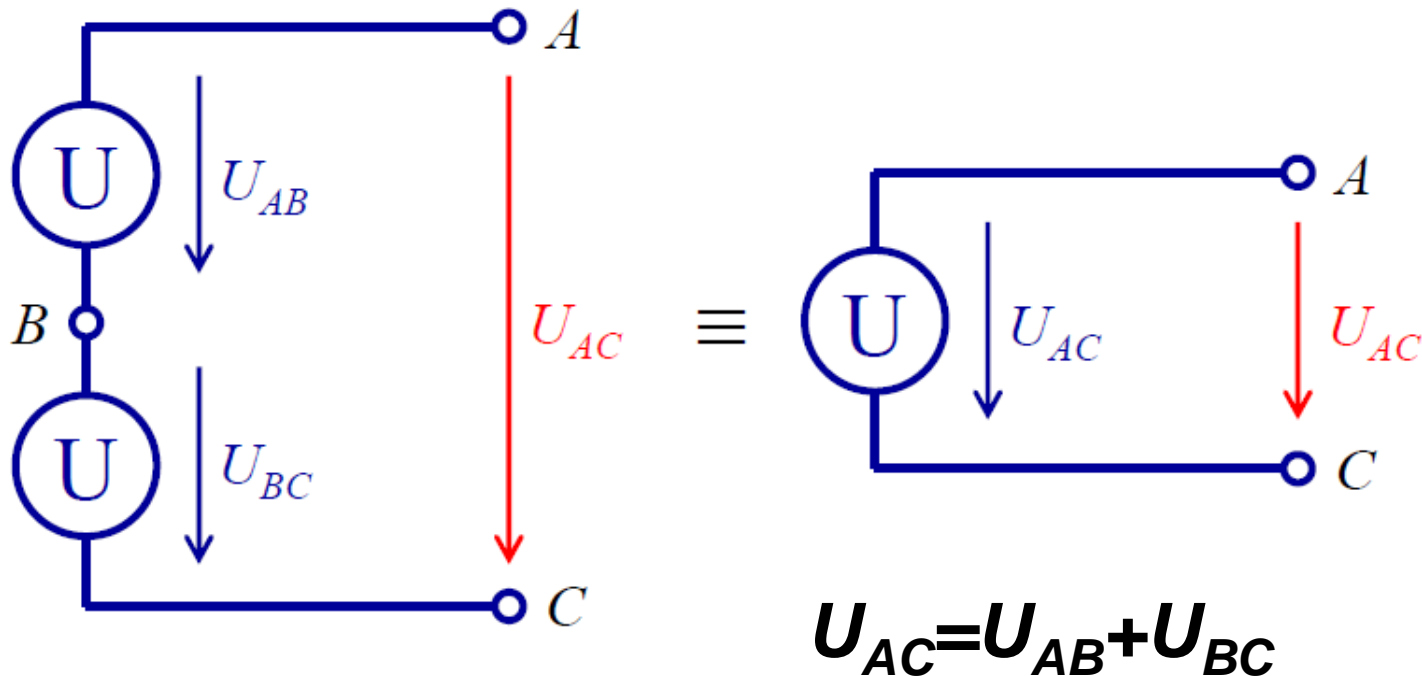
Tvrdé a měkké zdroje napětí

Podle vnitřního odporu lze rozdělit elektrické zdroje na **tvrdé zdroje**, to jsou takové zdroje, jejichž vnitřní odpor je menší než 1Ω a tedy mají velmi malý úbytek napětí na zdroji při zatížení. **Měkké zdroje** jsou zdroje s vnitřním odporem větším než 1Ω . Jejich svorkové napětí rychle klesá v závislosti na velikosti proudu, který zdrojem protéká. **Ideální zdroje** napětí mají nulový vnitřní odpor.

Zapojení více zdrojů napětí _b

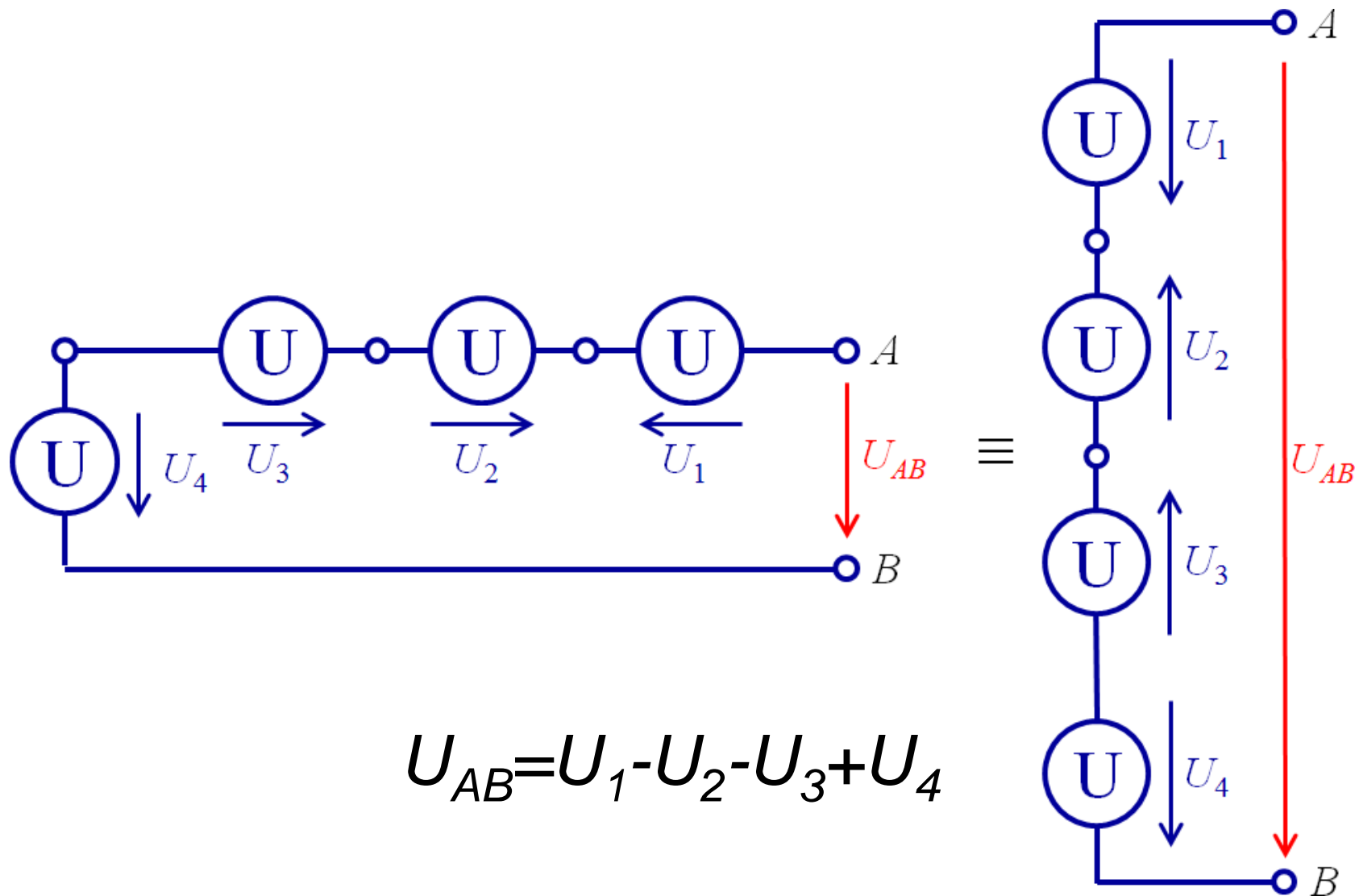
a) sériově (výsledné napětí je součtem napětí jednotlivých zdrojů. Sčítají se ale i vnitřní odpory dílčích zdrojů.

Pozor na řazení napěťových zdrojů v sérii!

Kladný pól zdroje připojujeme vždy na záporný pól předchozího zdroje napětí.

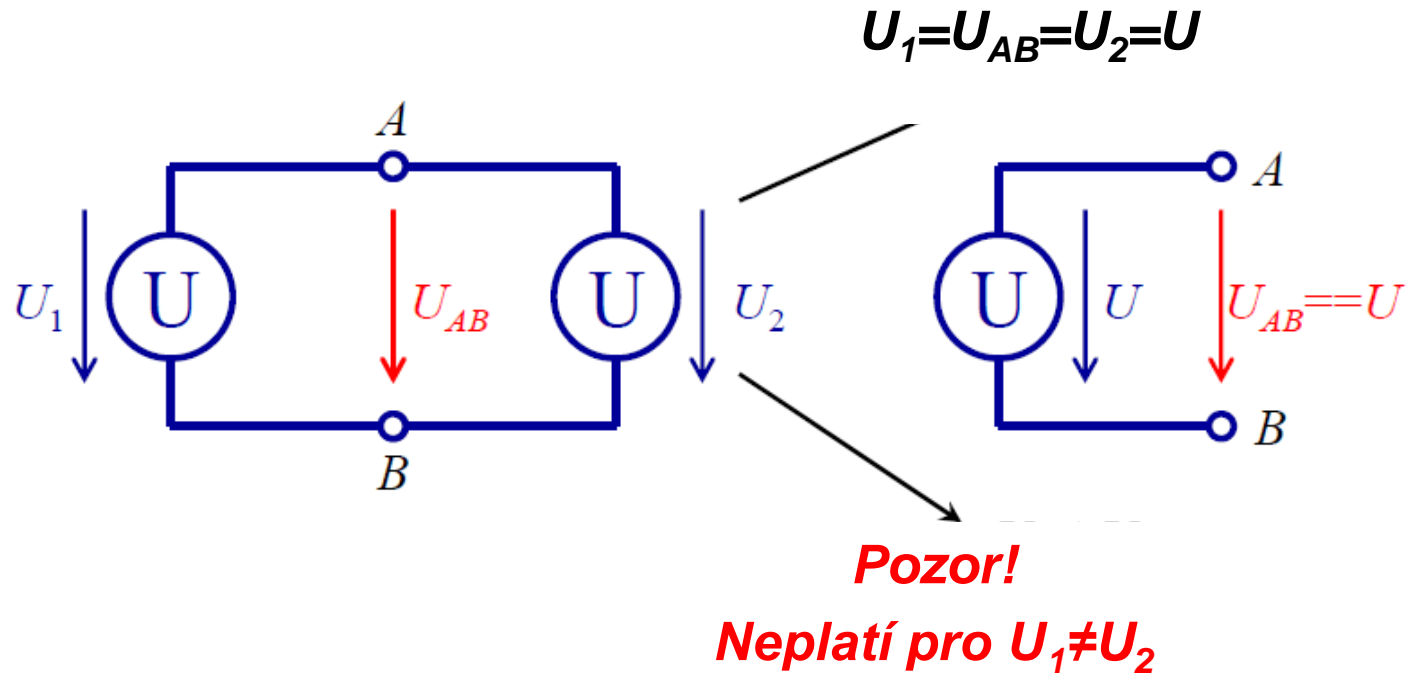
- **Příklad**

$$U_{AB} = U_1 - U_2 - U_3 + U_4$$

b) paralelně

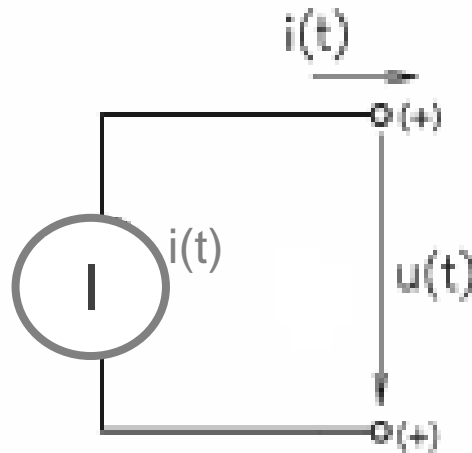
- Paralelním zapojením dvou a více zdrojů napětí se nezvyšuje napětí, ale celkový elektrický výkon zdrojů, které jsou schopny dodávat při stejném napětí větší elektrický proud.

- Důležitou podmínkou je stejná velikost napětí jednotlivých zdrojů, aby nedocházelo k tomu, že silnější zdroj bude způsobovat elektrický proud opačného směru ve slabším zdroji. To by představovalo ztráty elektrické energie. V chemických zdrojích by to mohlo způsobit nežádoucí trvalé chemické změny.

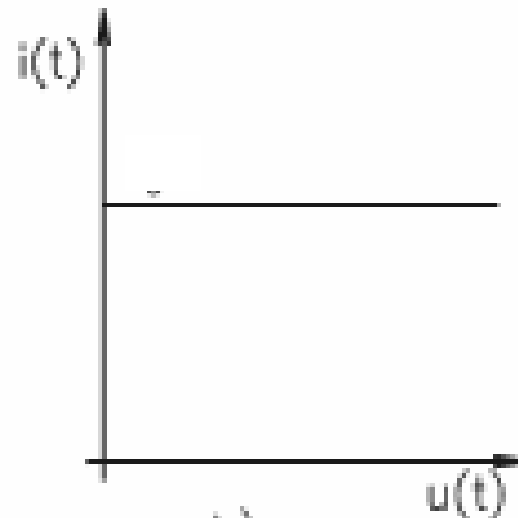
- Paralelní zapojení baterií o stejném napětí nezvyšuje výsledné napětí, jen prodlužuje životnost baterií.

2. Ideální zdroj proudu

Ideální zdroj proudu dodává do zátěže proud $i(t)$, jehož průběh nezávisí na velikosti zátěže. Ideální proudový zdroj dodává daný proud, nezávisle na tom, jaké napětí k tomu musí vyvinout. V praxi se s proudovými zdroji setkáme spíše jen výjimečně. Jako proudové zdroje fungují např. tranzistory.

a)

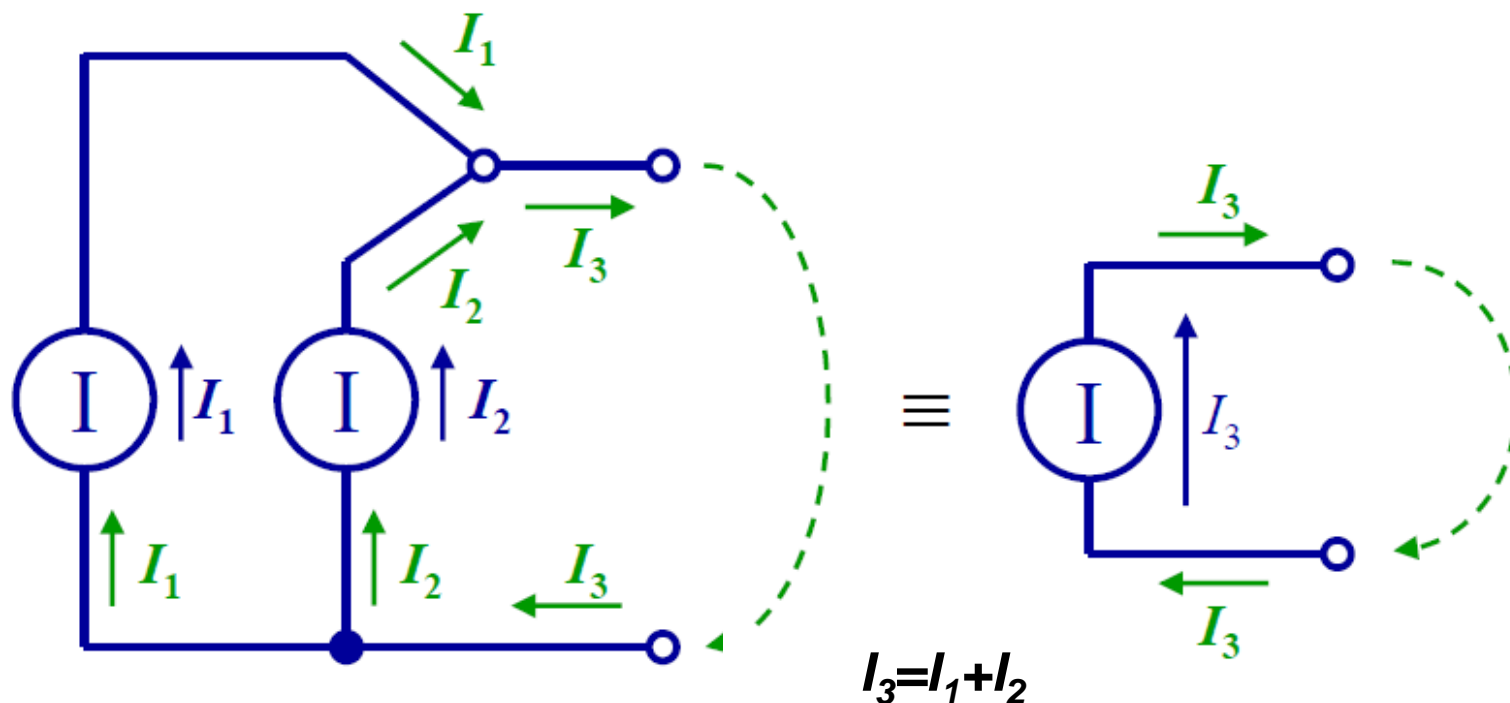

b)

Zapojení více zdrojů proudu

a) paralelně

Řazení dvou zdrojů proudu

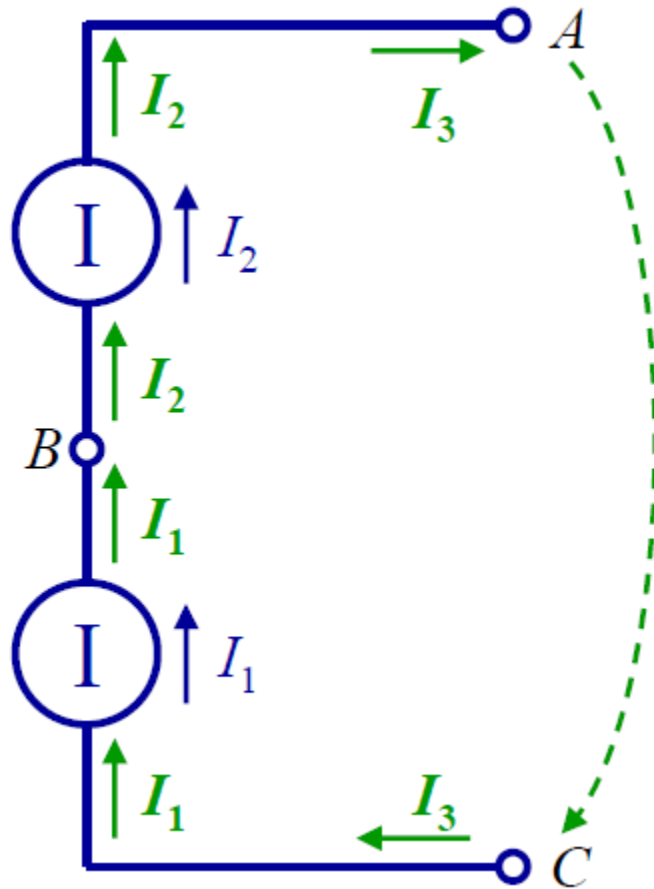
Při zapojení více proudových zdrojů paralelně

- 1. Kirchhoffův proudový zákon:

$$\sum I_{In} - \sum I_{Out} = 0 \text{ A}$$

$$\sum I_{In} = \sum I_{Out}$$

b) sériově

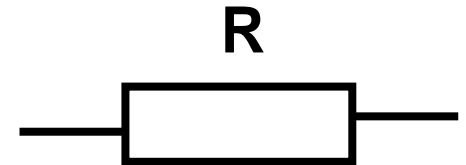
Proudové zdroje nesmíme v případě nerovnosti generovaných proudů jednotlivých zdrojů zapojit sériově. V případě rovnosti generovaných proudů jednotlivých zdrojů není důvod zapojovat do série- proud se tím nezvýší.

Pasivní prvky v elektrických obvodech

- **Rezistor R** , je lineární elektronický prvek, jehož převažující vlastnost je jeho elektrický odpor. Jeho funkcí je omezení protékajícího proudu v obvodu a snížení napětí (při zátěži). Rezistory jsou nejběžnější součástí v elektronických zařízeních. Ideální rezistor má, nezávisle na pracovních podmínkách a fyzikálních parametrech okolního prostředí, vykazovat čistě

reálný elektrický odpor. To znamená, že napětí na svorkách rezistoru je přímo úměrné proudu, který jím protéká **$u(t) = R \cdot i(t)$ Ohmův zákon**

základní jednotka $R \dots 1\Omega$ (Oohm)

- **Kondenzátor C** , je pasivní elektrotechnický akumulací prvek používaný v el. obvodech k dočasnému uchování elektrického náboje. Základní vlastností je jeho elektrická kapacita C . Vyjadřuje schopnost uchovávat elektrický náboj.

$$i(t) = C \cdot du(t)/dt$$

základní jednotka $C \dots 1F$ (farad)

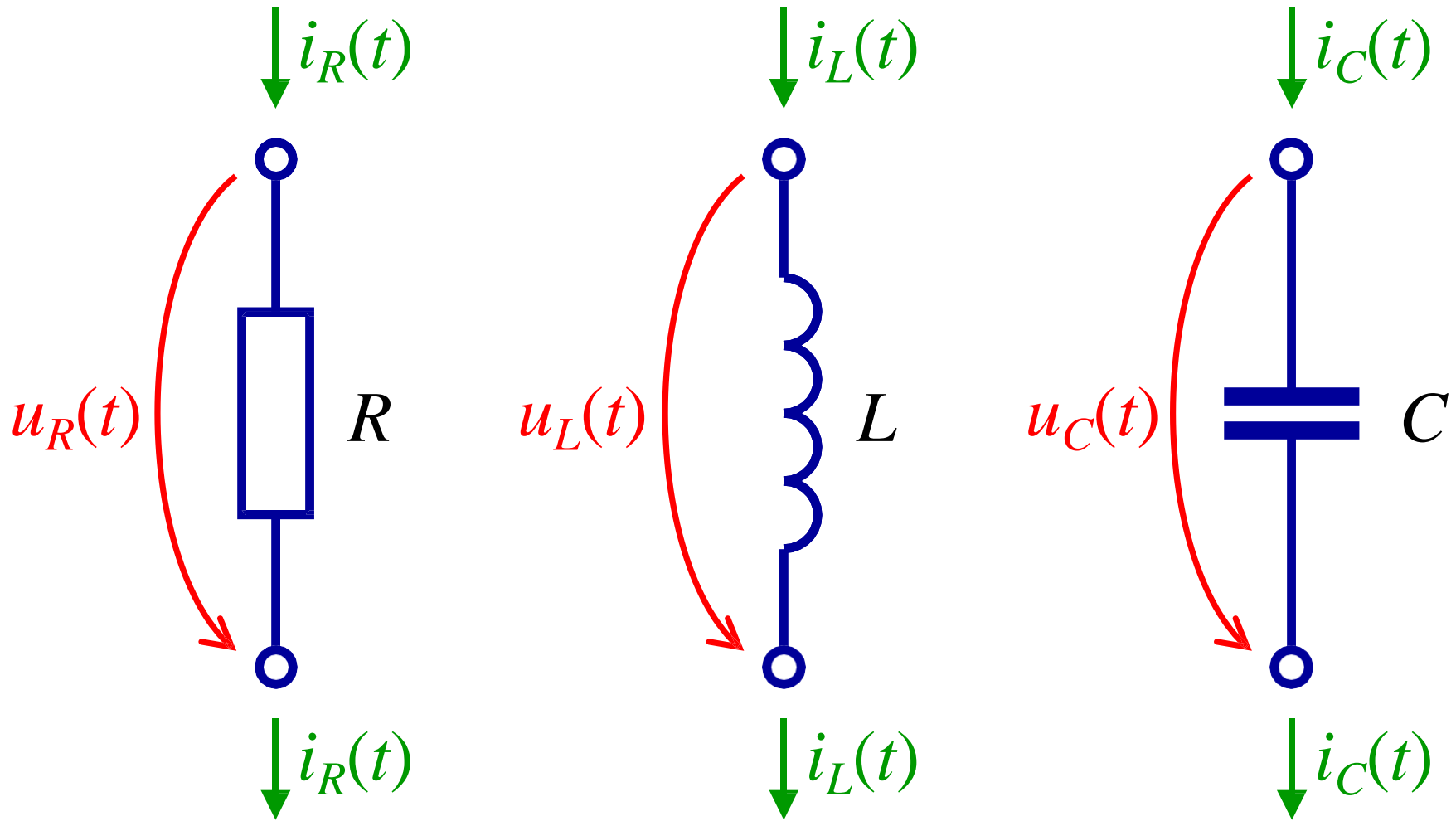
- **Cívka L** , elektrotechnická součástka vyznačující se pouze indukčností (ideální cívka).
- Energii akumuluje ve formě magnetického pole.

$$u(t) = L \cdot di(t)/dt$$

základní jednotka $L \dots 1H$ (henry)

Pasivní prvky v elektrických obvodech

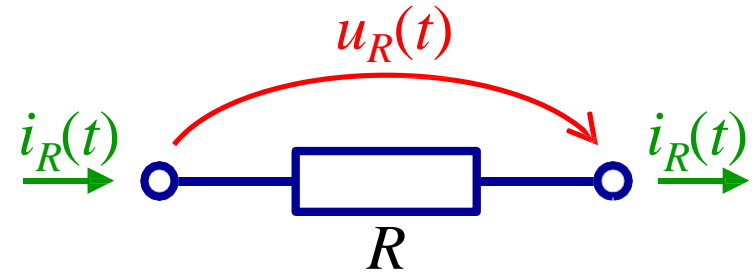
Rezistor

Induktor

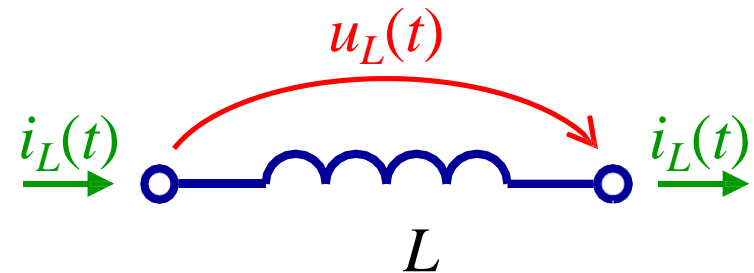
Kapacitor

Rovnice el. prvků

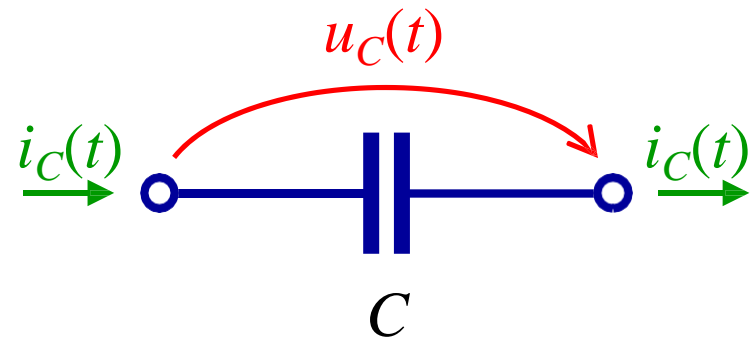
$$u_R(t) = R \cdot i_R(t)$$

$$u_L(t) = L \cdot i_L'(t) = L \cdot \frac{di_L(t)}{dt}$$

$$i_C(t) = C \cdot u_C'(t) = C \cdot \frac{du_C(t)}{dt}$$

V pasivních el. prvcích má proud protékající elementem stejnou orientaci jako má úbytek napětí na prvku.

3. Rezistor R

- Všechny materiály kladou odpor toku elektrického proudu
- Odpor rezistoru označujeme R , jeho jednotkou je $1\ \Omega$ [ohm]
- Odpor rezistoru závisí na jeho geometrických parametrech a vodivosti ρ [$\Omega\cdot\text{m}$] použitého materiálu:

$$R = \rho \frac{l}{S}$$

- Ohmův zákon:

$$u(t) = R \cdot i(t)$$

Neplatí v polovodičích a neohmických (nelineárních) materiálech a zařízeních (žárovka).

- v elektronických obvodech obvykle řády:: $1\ \text{k}\Omega$, $1\ \text{M}\Omega$ apod.

- **Klasifikace materiálů**

- *vodiče* mají tak malý odpor ($\leq 0.1\Omega$), že ho při analýze obvodu můžeme zanedbat a vodič můžeme považovat za ideální
- *Nevodiče* mají odpor velmi vysoký ($>50\text{ M}\Omega$). Nevodiče nahrazujeme při analýze obvodu rozpojením obvodu.
- *Rezistory* mají odpor středně velký . Při analýze obvodů je musíme brát v úvahu. Vlastnosti resistoru popisuje VA charakteristika $u(t)=f(i(t))$. Odpor resistoru je vždy kladný.

Rezistory

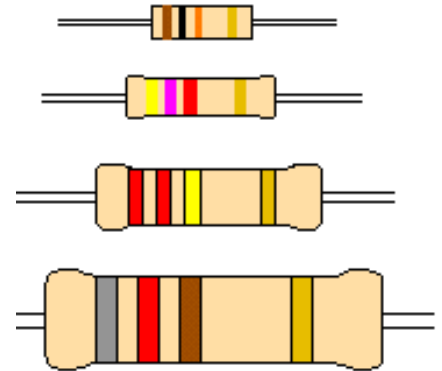
Obvodové symboly:

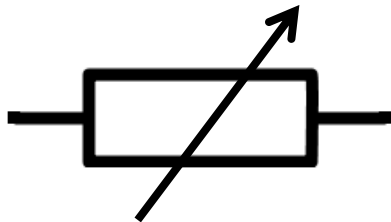
Rezitor - IEC Symbol

Rezistor - IEEE Symbol

Obvodové symboly pro potenciometr:

Potenciometr -
IEC Symbol

Potenciometr-
IEEE Symbol

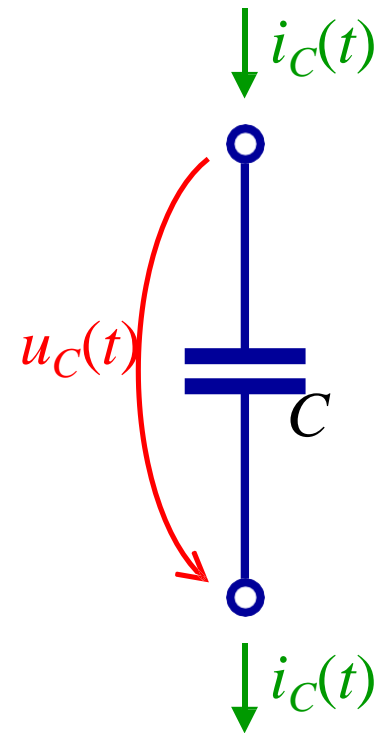
4. Kapacitor (kondenzátor) C

- Realizuje fyzikální veličinu *kapacita* C
- Jednotkou *farad*, značka F
- Nejčastěji v obvodech v řádech nF, pF

- Rovnice:

$$i_C(t) = C \cdot \frac{du_C(t)}{dt}$$

- Pro řešení diferenciální rovnice 1. řádu potřebujeme znát počáteční podmínku $u_C(0)=?$
- Počáteční podmínku volíme nejčastěji nulovou: $u_C(0)=0V$

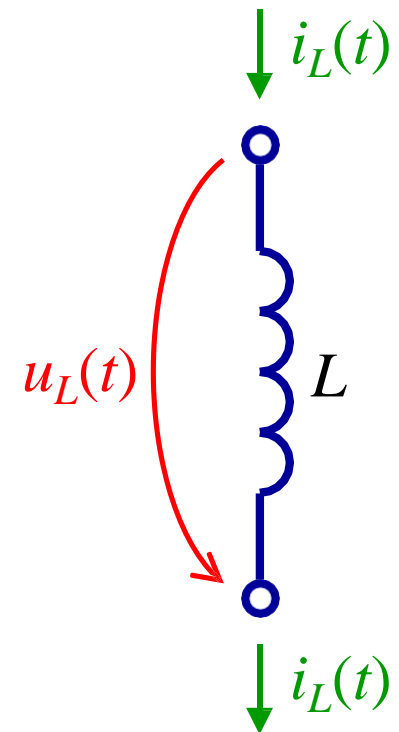
5. Induktor (cívka) L

- Realizuje fyzikální veličinu *indukčnost* **L**
- Jednotka *henry*, **H**

- Rovnice:

$$u_L(t) = L \cdot \frac{di_L(t)}{dt}$$

- Pro řešení diferenciální rovnice 1. řádu potřebujeme znát počáteční podmínku $i_L(0)=?$
- Počáteční podmínku volíme nejčastěji nulovou: $i_L(0)=0\text{A}$

Kapacitory a induktory- shrnutí

- Mají řadu duálních vlastností
- Kapacitory a induktory uchovávají energii, kapacitory ve formě el. pole, induktory ve formě magnetického pole
- Závislost $u(t)$ - $i(t)$ je u obou definována diferenciální rovnicí 1. řádu:

$$i_C(t) = C \cdot \frac{du_C(t)}{dt}$$

$$u_L(t) = L \cdot \frac{di_L(t)}{dt}$$

Rovnice základních prvků- shrnutí

$$u_R(t) = R \cdot i_R(t)$$

$$u_L(t) = L \cdot i_L'(t) = L \cdot \frac{di_L(t)}{dt}$$

$$i_C(t) = C \cdot u_C'(t) = C \cdot \frac{du_C(t)}{dt}$$

Pro řešení obou diferenciálních rovnic musíme znát počáteční podmínku (ne nutně, ale obvykle ji volíme jako nulovou). Definuje se pro tu veličinu, která je v 1. derivaci.:

$$u_C(0)=0V, i_L(0)=0A$$